

การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการ
ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน *

The Ecclesiastical Administration of Sangha Potentates
in Mae Hong Son Province

พระครูอนุชิตกิจจานุกุล (สุรเดช ศิริบุญมา (จิรธมโม)) และ สุริยจรัส เตชะตันมินสกุล

Phrakhruanuchitkitjanukun (Suradet Siriboonma (Chirathammo))

and Suriyajaras Techatunminasakul

วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

School of Administrative Studies, Maejo University

Corresponding Author, E-mail: suradas032526@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และปัจจัยที่สนับสนุนความสำเร็จในการการบริหารจัดการ โดยเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้ข้อมูลของพระสงฆ์และคฤหัสถ์รวม 73 รูป/คน ผ่านการสัมภาษณ์กึ่ง สันทนากลุ่มย่อย และสังเกต

ผลการวิจัยพบว่า คณะสงฆ์มีการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์โดยอาศัยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ที่มีโครงสร้างที่เป็นทางการที่มีสายการบังคับบัญชาที่ชัดเจนควบคู่กับโครงสร้างแบบแนวนอนที่อาศัยหลักการเชิงพุทธ ความเชื่อมั่นศรัทธา ความเคารพนับถือระหว่างกัน ในหมู่สงฆ์ โดยการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ประกอบด้วย การบริหารจัดการด้านการปกครอง ด้านศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่ ด้านสาธารณูปการ ด้านสาธารณสงเคราะห์ ด้านการสร้างเครือข่าย และด้านการใช้เทคนิคเครื่องมือด้านการ

* ได้รับบทความ: 19 พฤษภาคม 2567; แก้ไขบทความ: 10 ตุลาคม 2567; ตอรับตีพิมพ์: 16 ตุลาคม 2567

บริหารจัดการใหม่ และผลการวิจัยเกี่ยวกับเงื่อนไขปัจจัยสนับสนุนการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ในระดับพระสังฆาธิการพบว่า เงื่อนไขปัจจัยสำคัญที่เข้ามาสนับสนุนให้การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ให้บรรลุความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผลประกอบด้วย เงื่อนไขปัจจัยทางด้านความรู้ความสามารถประสบการณ์ของพระสังฆาธิการ อำนาจบารมี จำนวนพรรษาและสมณศักดิ์ งบประมาณที่นำมาใช้ในการบริหารจัดการมีส่วนร่วมของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง และปัจจัยทางด้านการพัฒนา

คำสำคัญ: พระสังฆาธิการ; กิจการคณะสงฆ์; การบริหารจัดการ

Abstract

This article aimed to study the management of the Sangha affairs of the Sangha Potentates in Mae Hong Son Province and the factors supporting the success of the management. This is qualitative research using data from 73 monks and their residences through semi-interviews, focus group discussions, and observation.

The research found that the Sangha managed Sangha affairs based on Sangha governance regulations that had a formal structure with a clear line of command along with a horizontal structure based on Buddhist principles, faith, and respect among monks. The management of monastic affairs consisted of administrative management, religious education, welfare education, the spread of Buddhism, public utilities, public welfare networking, and the usage of new management tools. Moreover, the research results regarding the factors supporting the management of monastic affairs at the Sangha Potentates level found that the important factors that support the management of monastic affairs to achieve success efficiently and effectively include: factors in terms of knowledge, ability, experience, power and charisma, number of years of experience, monastic rank,

the budget that was used for management with the participation of relevant sectors, and development factors.

Keywords: Sangha Potentates; Sangha affairs; management

1. บทนำ

พระสังฆาธิการมีบทบาทอำนาจหน้าที่สำคัญในการจรรโลงพระพุทธศาสนา และช่วยสงเคราะห์สังคมตามแนวทางหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้า และมั่นคงยั่งยืนถาวรคู่ประเทศไทย โดยพระสังฆาธิการมีหน้าที่ในการปกครองและบริหารกิจการคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่จะบ่งชี้ความสำเร็จในการส่งเสริมกิจการพระพุทธศาสนาให้เข้มแข็งมั่นคง ทั้งนี้เนื่องจากพระสังฆาธิการเป็นผู้ใกล้ชิดประชาชนโดยเฉพาะพระสังฆาธิการที่เป็นเจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด ซึ่งเป็นผู้ที่เคารพเลื่อมใสของประชาชน และมีบทบาทโดยตรงต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ พร้อมทั้งเป็นผู้ที่เข้าใจบริบทสังคมชุมชนเป็นอย่างดี (วีระยุทธ ยะสาย, 2561, น. 8)

พระสังฆาธิการ มีหน้าที่รับผิดชอบกิจการคณะสงฆ์ 6 ประการ คือ 1) ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชและคำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตน 2) ควบคุมและส่งเสริมการรักษาความเรียบร้อยดีงาม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ ให้ดำเนินไปด้วยดี 3) ระวังอธิกรณ์ วินิจฉัยการลงนิคหกรรม วินิจฉัยข้ออุทธรณ์คำสั่งหรือคำวินิจฉัย ชั้นเจ้าคณะตำบล 4) แก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าคณะตำบลให้เป็นไปโดยชอบ 5) ควบคุมบังคับบัญชาเจ้าคณะปกครองและเจ้าอาวาสตลอดจนถึง พระภิกษุ - สามเณร ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาหรืออยู่ในเขตปกครองของตน และชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้เป็นไปโดยความเรียบร้อย 6) ตรวจการณ์และประชุมพระสังฆาธิการในเขตปกครองของตน (พระมหาชัชวาล วีระธรรมวิวัฒน์ และ วิภาส ทองสุทธิ, 2562, น. 7)

จากการที่ผู้วิจัยมีบทบาทหน้าที่เป็นสังฆาธิการ มีตำแหน่งเป็นเลขาเจ้าคณะจังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมคณะสงฆ์ที่เป็นพระสังฆาธิการเช่นเดียวกัน ทำให้ทราบปัญหาเบื้องต้นในการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ยังไม่มีประสิทธิภาพประสิทธิภาพมากนัก

ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า พระสังฆาธิการในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ควรจะได้รับการพัฒนาในด้านความรู้ต่าง ๆ ให้มากยิ่งขึ้น และทราบแนวทางการบริหารคณะสงฆ์ของสังฆาธิการ เข้าใจบทบาทหน้าที่ในการปกครอง พัฒนาการบริหาร เข้าใจปัญหาและอุปสรรค สาเหตุและปัจจัยอื่น ๆ และพระสังฆาธิการสามารถพัฒนาสังคม โดยประยุกต์หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาให้แก่ประชาชนและคณะสงฆ์ ผู้วิจัยในฐานะเป็นพระสังฆาธิการ จึงมีความสนใจจะศึกษาการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เฉพาะการบริหารงานคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาและเล็งเห็นว่าผลการวิจัยในครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อวงการพระสงฆ์และพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งต่อการนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดทำนโยบาย การวางแผน การบริหารจัดการ การดำเนินกิจกรรมโครงการ และการปฏิบัติการตามความเหมาะสมกับบริบทและสถานการณ์ต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในจังหวัดแม่ฮ่องสอน
2. เพื่อศึกษาเงื่อนไขปัจจัยสนับสนุนการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในจังหวัดแม่ฮ่องสอนให้ประสบผลสำเร็จบรรลุตามเป้าหมาย

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้เครื่องมือ 3 ชนิด คือ

- 1) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง มีทั้งหมด 7 ตอน ใช้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 73 รูป/คน
- 2) การสนทนากลุ่มย่อย จำนวนผู้เข้าร่วม 30 รูป/คน และ 3) การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม

เมื่อมีการประชุมคณะสงฆ์และการทำกิจกรรมโครงการต่างๆ ตรวจสอบเครื่องมือที่เป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง โดยทดสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหา ภาษา โครงร่าง โดยผู้เชี่ยวชาญ (IOC) ทดสอบความเชื่อมั่น และทดสอบกับบุคคล (try out)

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ข้อมูลปฐมภูมิ ได้ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นพระสงฆ์และคฤหัสถ์ที่เป็นตัวแทนของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งหมด จำนวน 73 รูป/คน ผ่านเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ส่วนข้อมูลทุติยภูมิ ได้จากเอกสารวิชาการ ราชการ วารสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และในการวิเคราะห์ข้อมูลใช้หลักการวิเคราะห์แบบสร้างข้อสรุป อรรถาธิบายหรือบรรยายความ (Descriptive Analysis) และวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล

เชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยแยกตามวัตถุประสงค์ แล้วนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาความ

4. สรุปผลการวิจัย

1. การบริหารจัดการกิจกรรมคณะสงฆ์จังหวัดแม่ฮ่องสอน

1.1 การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ด้านการปกครอง จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า พระสงฆ์ได้นำมาเป็นแนวทางการปกครองพระสงฆ์ที่เป็นโครงสร้างการปกครองสงฆ์ระดับประเทศมาใช้ปกครองในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อให้พระสงฆ์มีความประพฤติอยู่ในกรอบของระเบียบกฎหมาย และกฎระเบียบตามพระวินัยของสงฆ์ การปกครองคณะสงฆ์ให้มีศักยภาพมีประสิทธิภาพในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พัฒนาวัด พัฒนาประชาชน พัฒนาสังคมชุมชนในทุกกระดับ ในลักษณะของการเป็นพระสงฆ์นักพัฒนา โดยการปกครองพระสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนนั้น ยังอาศัยโครงสร้างที่ไม่เป็นทางการตามแนวนอนในการปกครองกันโดยอาศัยอำนาจบาบริ ความเคารพนับถือ ความเชื่อมั่นศรัทธาตามแบบแผนของพระสงฆ์ ความเป็นครูบาอาจารย์ ความเป็นพระผู้ใหญ่ที่มีพรรษายาวนาน การเป็นพระผู้บวชพระผู้สวดจึงทำให้การบริหารจัดการกิจการสูงในจังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นไปได้ด้วยดี

1.2 การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ด้านศาสนศึกษา จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า คณะกรรมการกิจการคณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีการบริหารจัดการด้านศาสนศึกษาให้กับชุมชนทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด โดยผ่านวัดต่าง ๆ และโดยคณะสงฆ์ในภาพรวมของจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยการสนับสนุนส่งเสริมให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรได้มีศึกษาเล่าเรียนเพื่อเพิ่มพูนองค์ความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา และด้านวิชาการ โดยทุกวัดเจ้าอาวาสจะสนับสนุนให้พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ภายใต้การดูแลให้ได้เล่าเรียนด้านพระธรรมวินัยของบรรพชิตศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี รวมถึงการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ จนเป็นพระนักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก และพระภิกษุสามเณรที่จบทางบาลี รวมถึงที่เป็นพระสงฆ์นักพัฒนาที่มีความรู้ความสามารถทั้งทางสายพุทธธรรมและสายวิชาการ พระสงฆ์บางรูปในจังหวัดแม่ฮ่องสอนสามารถเรียนจบถึงระดับปริญญาโท ปริญญาเอก สามารถนำเอาองค์ความรู้ทั้งทางโลกทั้งธรรมมาประยุกต์ใช้กับการทำบทบาทหน้าที่ของสงฆ์ได้มีประสิทธิภาพ สามารถนำองค์ความรู้มาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และพัฒนาวัด พัฒนาชุมชน พัฒนาสังคม

1.3 การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ด้านการศึกษาสงเคราะห์ จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า คณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนโดยคณะกรรมการ กิจการคณะสงฆ์มีการบริหารจัดการโดยให้พระสงฆ์ในระดับพระสังฆาธิการที่เป็นทั้งเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาสวัดที่อยู่ในจังหวัดทำบทบาทหน้าที่ด้านการจัดการศึกษาสงเคราะห์ให้กับประชาชนชุมชนต่างๆ ในลักษณะของการให้การสนับสนุนเงินงบประมาณ บุคลากรทางสงฆ์ วัสดุอุปกรณ์ อาคารสถานที่ เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ด้านการศึกษาให้กับสถาบันทางการศึกษา รวมถึงคณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนยังเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการกับสถานศึกษาต่าง ๆ และเข้าร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชนทุกระดับในการทำกิจกรรมโครงการด้านการศึกษาอย่างต่อเนื่อง และบางวัดที่มีศักยภาพมากเพียงพอและเจ้าอาวาสมีความรู้ความสามารถมีศักยภาพก็ใช้วัดเป็นศูนย์เรียนรู้และจัดการศึกษานอกระบบร่วมกับศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน

1.4 การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ด้านการเผยแผ่ จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า คณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนโดยคณะกรรมการ กิจการคณะสงฆ์ให้ความสำคัญต่อบทบาทหน้าที่ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ประชาชนในทุกระดับและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สังคมในภาพรวม โดยมุ่งเน้นให้พระสงฆ์และวัดเป็นฟันเฟืองที่สำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งการมุ่งเน้นให้พระสงฆ์แต่ละรูปทำความเข้าใจเรียนรู้ ถึงแก่นและหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาเพื่อนำไปถ่ายทอดสู่ประชาชนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมผ่านกิจกรรมในกิจกรรมโครงการต่างๆในชุมชน การมุ่งเน้นให้ทุกวัดเป็นศูนย์รวมของการเรียนรู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านกิจกรรมโครงการด้านพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี ภูมิปัญญา เป็นลักษณะของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งเชิงรุกและเชิงรับ

1.5 การบริหารกิจการคณะสงฆ์ด้านสาธารณูปการ จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า คณะสงฆ์ไม่ได้มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาทางด้านสาธารณูปการต่าง ๆ ภายในชุมชนโดยตรง แต่พระสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนก็ให้ความสำคัญและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาาระบบสาธารณูปการภายในชุมชนให้มีให้ดีขึ้นให้ครบถ้วนสมบูรณ์แก่การดำรงชีวิตของประชาชนโดยเฉพาะประชาชนที่อยู่ห่างไกลความเจริญ อยู่ในถิ่นทุรกันดาร การบริหารจัดการและการพัฒนาด้านสาธารณูปการ โดยเริ่มจากการที่พระภิกษุสงฆ์สามเณร

ทุกวัด สำนักสงฆ์ ที่พักสงฆ์ มีการบริหารจัดการและพัฒนาระบบสาธารณูปการภายในวัด สำนักสงฆ์ ที่พักสงฆ์ให้เหมาะสม และพร้อมต่อการทำกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ของพระสงฆ์ และของประชาชน บางวัดก็มีการปรับปรุงระบบสาธารณูปการใหม่โดยการสร้างอาคารขึ้นมาเพิ่มเติม เพื่อให้เพียงพอต่อการใช้งานใช้ประโยชน์ สำหรับการส่งเสริมสนับสนุนสาธารณูปการของชุมชน

1.6 การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ด้านการสาธารณสงเคราะห์ จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า เป็นบทบาทหน้าที่ของคณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่จำเป็นต้องมีส่วนส่งเสริมสนับสนุนด้านสาธารณะให้กับประชาชนและชุมชน โดยที่ผ่านมาคณะสงฆ์ได้มีการบริหารจัดการดำเนินการปฏิบัติการในลักษณะต่างๆตามที่เป็นสงฆ์จะสามารถกระทำได้ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายทั้งทางด้านจิตใจสภาพความเป็นอยู่สติปัญญาของประชาชน และความเข้มแข็งของชุมชนโดยคณะสงฆ์ได้ทำและร่วมทำกิจกรรมโครงการในลักษณะต่าง ๆ อีกทั้งคณะสงฆ์ยังให้การสนับสนุนเงินงบประมาณวัสดุอุปกรณ์ให้กับประชาชน ผู้ยากไร้ขาดแคลนประสบภัยพิบัติต่าง ๆ เพราะจังหวัดแม่ฮ่องสอนเกิดภัยธรรมชาติเกี่ยวกับแผ่นดินถล่มในช่วงฤดูฝน จำเป็นที่ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องต้องเข้าไปจัดการดูแล ซึ่งก็รวมถึงคณะสงฆ์ด้วยในลักษณะของการบูรณาการ วัด บ้าน โรงเรียน และส่วนงานราชการ

1.7 การบริหารจัดการด้านการสร้างเครือข่ายด้านการพัฒนา จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า คณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือด้านการพัฒนาสงฆ์ พัฒนาวัด พัฒนาพระพุทธศาสนา พัฒนาชุมชน ทั้งรูปแบบที่เป็นทางการและเป็นทางการกับบุคคล กลุ่มบุคคล กลุ่มองค์กร ชุมชน กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มวัด สถาบันทางการศึกษา หน่วยงานองค์กร ทั้งในจังหวัด ต่างจังหวัด และต่างประเทศ เป็นเครือข่ายที่ร่วมมือกันเพื่อสนับสนุนการบริหารจัดการและการพัฒนากิจการคณะสงฆ์ พัฒนาพระภิกษุสงฆ์ พัฒนาวัด พัฒนาพระพุทธศาสนา พัฒนาประชาชน ชุมชน และสังคมโดยรวม

1.8 การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ด้านการใช้เทคนิคเครื่องมือทางการบริหารจัดการ จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า คณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีการนำเอาเทคนิคเครื่องมือทางการบริหารจัดการสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้กับการบริหารจัดการ กิจการคณะสงฆ์ตามความจำเป็น แต่ก็ไม่ถึงขั้นการนำมาใช้อย่างมากมายและครบถ้วน ทั้งนี้เป็นเพราะว่าคณะสงฆ์ได้อาศัยโครงสร้างการบริหารจัดการของคณะสงฆ์มาเป็นกรอบของการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์รวมกับการนำเอาหลักการบริหารจัดการเชิงยุทธ์

มาใช้ในการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์มาโดยตลอด และด้วยเหตุผลที่ว่าในองค์กรด้านสงฆ์ มีบริบทที่แตกต่างจากหน่วยงานองค์กรอื่น ๆ จึงไม่มีการแข่งขันและไม่หวังผลกำไร

2. ปัจจัยสนับสนุนการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

2.1 ปัจจัยทางด้านความรู้ความสามารถประสบการณ์ จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า พระสงฆ์ในระดับพระสังฆาธิการที่อยู่ในตำแหน่งผู้นำสงฆ์ ที่มีบทบาทหน้าที่ในการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์และการบริหารจัดการวัด เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ปกครองสงฆ์และการบริหารจัดการวัดเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นการคัดเลือกพระสงฆ์ในระดับพระสังฆาธิการจึงจำเป็นต้องเป็นพระสงฆ์ที่ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมมีความสามารถทางการบริหารจัดการและการพัฒนาการปกครอง ประการสำคัญจำเป็นต้องเป็นพระสงฆ์ที่มีประสบการณ์ด้านการทำงานการปฏิบัติ การบริหารจัดการ การพัฒนา และการปกครองสงฆ์มาก่อนเพราะการปกครองสงฆ์นั้นอาจมีความแตกต่างจากบุคคลโดยทั่วไปที่ต้องอาศัยทั้งระเบียบกฎหมายพระธรรมวินัยสงฆ์ควบคู่กันไปกับการเคารพนับถือไว้วางใจระหว่างกัน

2.2 ปัจจัยสนับสนุนทางด้านการมีอำนาจบารมีทางธรรม จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า จำนวนพรรษาที่บวชมาเป็นเวลานานและการมียศถาบรรดาศักดิ์ หรือสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ที่เป็นระดับพระสังฆาธิการ มีอำนาจบารมีทางธรรมย่อมทำให้เกิดความเคารพนับถือในมวลหมู่พระสงฆ์ เกิดความเชื่อมั่นไว้วางใจ เกิดความเคารพศรัทธาระหว่างกันประกอบกับการที่พระสงฆ์จะให้ความเคารพต่อพระสงฆ์ที่มีจำนวนพรรษาสูงหรือมากกว่า จะเป็นปัจจัยหนุนเสริมให้การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ประสบผลสำเร็จและบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมาย

2.3 ปัจจัยทางด้านงบประมาณที่นำมาใช้ในการบริหารจัดการ จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า ถึงแม้ว่าวัดและคณะสงฆ์จะไม่ใช่องค์กรที่มุ่งแสวงหากำไรก็ตามการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ก็จำเป็นต้องมีงบประมาณที่มากเพียงพอ และงบประมาณที่คณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนนำมาใช้ในการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ส่วนใหญ่จะได้มาจากเงินบริจาคทำบุญของประชาชนทั้งภายในภายนอกจังหวัด และต่างประเทศบางส่วน ถึงแม้จะไม่มีจำนวนมากมาย

คณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนก็สามารถบริหารจัดการด้านงบประมาณได้อย่างเหมาะสมจนสามารถพัฒนาด้านต่างๆได้ในระดับที่น่าพึงพอใจและเป็นประโยชน์ในภาพรวม

2.4 ปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า ทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการส่งเสริมสนับสนุนของการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทั้งทางตรงทางอ้อม ที่อยู่ใน 2 รูปแบบ คือ ทุนทรัพย์ และทุนมนุษย์ เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมโครงการของคณะสงฆ์ การบริหารจัดการกิจการสงฆ์ การพัฒนาพระสงฆ์ พัฒนาวัด การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และการพัฒนาชุมชน นั้นการมีส่วนร่วมค่อนข้างดี

2.5 ปัจจัยทางด้านการขยายความร่วมมือ จากข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม พบว่า เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ ที่มีผลต่อการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ และการพัฒนาต่างๆในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทั้งนี้เป็นเพราะการมีเครือข่ายการพัฒนา ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการนั้น จะนำไปสู่การได้มาซึ่งงบประมาณที่นำมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมโครงการของคณะสงฆ์ของวัดรวมถึงของชุมชน การได้องค์ความรู้ใหม่ๆเชิงการบริหารจัดการ และการพัฒนาโดยกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การได้พันธมิตรทางโลกที่เป็นบุคคล กลุ่มบุคคล หน่วยงาน องค์กร ร่วมกับการได้พันธมิตรทางสงฆ์ในระดับต่างๆ ดังนั้นการที่คณะสงฆ์มีการสร้างและพัฒนาให้มีเครือข่ายความร่วมมือกับทุกภาคส่วนจึงเป็นเรื่องที่ดีอย่างยิ่งเพราะไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานหรือองค์กรใดๆเมื่อมีเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วการจะเดินไปสู่เป้าหมายได้นั้นจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยหนุนเสริมสนับสนุนหลายด้านรวมถึงความจำเป็นต้องมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือที่หลากหลายภาคส่วนในทุกระดับทั้งเครือข่ายที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

5. อภิปรายผลการวิจัย

ในการอภิปรายผลผู้วิจัยได้นำผลการศึกษาบางประเด็นที่น่าสนใจมาอภิปรายที่สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีรายละเอียดดังนี้

การบริหารจัดการด้านการปกครองคณะสงฆ์ที่มีโครงสร้างการปกครองในรูปแบบเดียวกันทั้งประเทศ มีการแต่งตั้งพระสังฆาธิการที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมทั้งความรู้ทางธรรมและทางโลกที่ผ่านการศึกษาในระบบ การมีพรรษามาก มีอำนาจบารมี และประสบการณ์มาปรับใช้ในการปกครองคณะสงฆ์ให้ และจากผลการวิจัยจะเห็นว่า ในการปกครองคณะสงฆ์นั้น

พระสังฆาธิการที่ได้รับแต่งตั้งเพื่อทำหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ต้องมีคุณสมบัติที่เด่นชัดคือ เป็นพระผู้มีพรรษามาก เป็นที่เคารพนับถือทั้งในคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนเรื่องการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นผู้อยู่ในธรรมวินัยอย่างเหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของพระสุธา ไทย (2563, น. 83) ที่กล่าวว่า พระสังฆาธิการเป็นผู้ที่มีพรรษามาก มีประสบการณ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นเคารพนับถือ และรู้จักในวงกว้าง เช่นเดียวกับผลการวิจัยของประกิต บุญมี, จุฑาภรณ์ คงรักษกวิน, สุวดี ไกรสกุล, และ แก้วกัญญา เสวกสุริยวงศ์ (2561, น. 34) ที่พบว่า พระที่เป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์จำเป็นต้องเป็นพระที่ได้รับการเชื่อถือ เชื่อมั่นศรัทธา มีความเป็นครูบาอาจารย์ เป็นพระที่มีพรรษายาวนาน และในการบทบาทหน้าที่ทางด้านศาสนศึกษา พระสังฆาธิการมีบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนให้พระภิกษุสามเณรภายใต้การปกครองได้รับการศึกษาอย่างครบถ้วน นอกเหนือจากการส่งเสริมและสนับสนุนคณะสงฆ์ ยังมีบทบาทในการหนุนเสริมเยาวชนในชุมชนให้ได้รับการศึกษาผ่านโรงเรียนวัด หรือการให้ทุนสนับสนุน แต่อย่างไรก็ตามจากผลการศึกษาพบว่า ด้านการศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ยังมีไม่มากเพียงพอ เช่นเดียวกับการบริหารจัดการด้านสาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ที่ยังแสดงบทบาทในการพัฒนาให้เห็นเป็นรูปธรรมได้ไม่มากนัก แต่ภาพรวมของคณะสงฆ์ในแม่ฮ่องสอนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาค่อนข้างดีมีทั้งในเชิงรุกและเชิงรับ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระสุธา ไทย (2563, น. 85) ที่ได้สรุปในเชิงสถิติไว้ว่า พระสังฆาธิการมีบทบาททางด้านการปกครอง ศาสนศึกษา ศึกษาสงเคราะห์ สาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์อยู่ในระดับปานกลาง แต่ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่ในระดับมาก ในส่วนของ พระครูพิฑูรณคราภิรักษ์ (อนุชาติ นรินโท) และพระมหาสุเมธ สมานิต (2564, น. 235) ได้สรุปว่า บทบาทในด้านการปกครอง ศาสนศึกษา ศึกษาสงเคราะห์ สาธารณูปการ สาธารณสงเคราะห์ รวมทั้งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมควรได้รับการพัฒนาให้ดีกว่านี้ เช่นเดียวกับผลวิจัยของ วีระยุทธ ยะสาย (2561, น. 92) เช่นกัน ที่กล่าวว่า พระสังฆาธิการมีบทบาทในด้านการปกครอง ศาสนศึกษา ศึกษาสงเคราะห์ สาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ ยังไม่ชัดเจนจนเห็นเป็นรูปธรรมความสำเร็จ แต่ผลการศึกษาบทบาททางด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาก็ยังไม่เต็มศักยภาพจนเกิดประสิทธิภาพประสิทธิผลอย่างผลการวิจัยที่กล่าวมาเบื้องต้น

ในขณะที่การนำเอาผลการวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยสนับสนุนการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ที่เหมาะสม เพื่อการพัฒนาให้ประสบผลสำเร็จด้านการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน

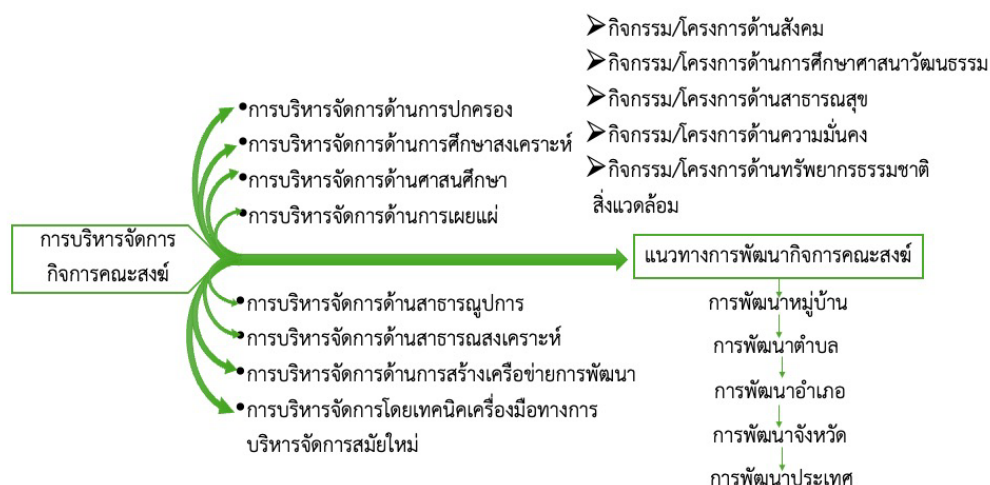
ประกอบด้วย 1) ปัจจัยทางด้านความรู้ความสามารถประสบการณ์ 2) ปัจจัยทางด้านอำนาจ บารมี พรรษา สมณศักดิ์ 3) ปัจจัยทางด้านงบประมาณที่นำมาใช้ในการบริหารจัดการ 4) ปัจจัย ทางด้านการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน 5) ปัจจัยทางด้านเครือข่ายการพัฒนา ซึ่งผลการวิจัย ทางด้าน ปัจจัยสนับสนุนการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ให้เกิดประสิทธิภาพประสิทธิผล สำเร็จบรรลุตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายในเชิงการพัฒนาด้านต่างๆ ล้วนเป็นปัจจัยที่สำคัญ อย่างยิ่งที่จะเข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนการทำงาน การดำเนินกิจกรรมโครงการและการบริหาร จัดการการพัฒนากิจการคณะสงฆ์ให้มีความเจริญก้าวหน้าให้กับทุกองค์กรที่เกี่ยวข้องเพราะเป็น ปัจจัยทั้งภายในภายนอกที่สำคัญ ผลการวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยด้านต่างๆ ที่ส่งเสริมสนับสนุนการ บริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของ พระครูพิชุนนทราภิรักษ์ (อนุชาติ นรินโท) และพระมหาสุเมธ สมานิตโต (2564, น. 200) กล่าวว่าปัจจัยที่จะหนุนเสริมให้ การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ดีขึ้นต้องอาศัย ผู้นำที่ดี มีศักยภาพ มีความพร้อม มีคุณวุฒิ มีพรรษา มีประสบการณ์ที่ครบถ้วน มีความรู้ความเข้าใจหลักการบริหาร มีภาวะผู้นำ หรือมีอำนาจบารมีโดยธรรมชาติ และรู้จักการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการบริหารจัดการ คณะสงฆ์ในมีความมั่นคงเข้มแข็ง และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระมหาจันทน์ สิริวัฒน (ผมไผ่), พระครูปริยัติสุวรรณวัฒน์, ภณทิลา น้อยเจริญ, ทองคำ ดวงจันทร์, และ อภิวัฒน์ พุทธจร (2564, น. 380) ได้กล่าวว่าปัจจัยที่สนับสนุนให้การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ ประสบผลสำเร็จนั้นขึ้นอยู่กับพระสังฆาธิการที่เป็นผู้นำคณะสงฆ์ต้องมีคุณสมบัติมีความเป็นผู้นำ และมีภาวะผู้นำ มีความสามารถในการจูงใจ มีทัศนคติที่ดี มีองค์ความรู้ที่ครบถ้วนสมบูรณ์ และมี ทักษะในการทำงานด้านการบริหาร ในส่วนของผลการวิจัยของ พระเทพปริยัติเมธี (2561, น. 110) ได้สรุปไว้ว่า พระสังฆาธิการพึงมีภาวะผู้นำ ในการตัดสินใจ การสร้างแรงจูงใจ การสื่อสาร และการบริหารความขัดแย้ง เพื่อให้การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์บรรลุ วัตถุประสงค์ที่วางไว้ ทางด้านของ พระสุริโย รุ่งเรือง และ อิตติวุฒิ หนัมนี่ (2561) ได้ผลการวิจัยที่ เป็นปัจจัยหนุนเสริมการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ไว้ว่า นอกเหนือจาก ปัจจัยที่เป็นบุคคล แล้ว ปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมต่อการเผยแผ่พระศาสนา คือ การมีเทคโนโลยีสารสนเทศและฐานข้อมูล ที่เป็นระบบสามารถดึงออกมาใช้ได้ทันทั่วทั้งที่ และผลการวิจัยของ สมคิด แสงกล้า (2563, น. 78) มีความสอดคล้องกับผลการวิจัยของการวิจัยในครั้งนี้และผลการวิจัยของนักวิจัยที่กล่าวมาข้างต้น แต่มีผลการวิจัยที่แตกต่างจากงานวิจัยอื่นที่เป็นปัจจัยสำคัญในการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ คือ นโยบายของรัฐบาลโดยกระทรวงวัฒนธรรมและกรมการศาสนา รวมถึงกฎเกณฑ์ของ

เถรสมาคม ควรมีการปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบ และข้อบังคับให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนผลักดันและสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณ บุคลากร องค์ความรู้ ให้คณะสงฆ์ทั้งที่เป็นพระสงฆ์ที่ดำรงตำแหน่งในปัจจุบันและพระรุ่นใหม่ที่จะขึ้นมาดำรงตำแหน่งในอนาคต

6. องค์ความรู้จากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการบริหารจัดการกิจการของพระสงฆ์ที่ดำรงตำแหน่งทั้งการบริหารจัดการที่อ้างโดยระเบียบกฎหมายที่รัฐบาลได้กำหนดว่าเป็นบทบาทที่พระสงฆ์พึงกระทำ อยู่ 6 ด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านการศึกษา สงเคราะห์ ด้านศาสนศึกษา ด้านการเผยแผ่ ด้านสาธารณูปการ ด้านสาธารณสงเคราะห์ และจากผลการวิจัยครั้งนี้ การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์จำเป็นต้องนำเอาแนวคิด เทคนิค วิธีการบริหารจัดการเชิงวิชาการมาใช้ คือ แนวคิดทฤษฎีการสร้างเครือข่ายการพัฒนา และแนวคิดทฤษฎีการใช้เทคนิคเครื่องมือบริหารจัดการสมัยใหม่ ก่อให้เกิดกิจกรรมโครงการทางด้านการพัฒนาสังคมชุมชน กิจกรรมโครงการด้านการจัดการศึกษาศาสนาวัฒนธรรม กิจกรรมโครงการด้านสาธารณสุข กิจกรรมโครงการด้านความมั่นคง และกิจกรรมโครงการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จนกลายเป็นแนวทางในการพัฒนากิจการคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพประสิทธิผลบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ทั้งการปกป้องดูแลพระพุทธศาสนาให้มั่นคงยั่งยืน และยังส่งผลกระทบให้เกิดขึ้นต่อสังคม ชุมชน ประเทศชาติที่เข้มแข็ง ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1. รูปแบบการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์

7. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้สามารถหาข้อเสนอของการวิจัยที่ประกอบด้วย ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป มีรายละเอียดดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1.1 สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดควรมีการจัดทำแผนงาน กำหนดนโยบายมี ยุทธศาสตร์ ที่ประกอบด้วย ยุทธศาสตร์ 8 ด้าน กลยุทธ์ เป้าหมาย กิจกรรมโครงการ ตัวชี้วัด ความสำเร็จ ในการส่งเสริมการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์

1.2 คณะสงฆ์โดยคณะกรรมการกิจการคณะสงฆ์ในระดับพระสังฆาธิการจำเป็นต้อง นำเอาเทคนิคเครื่องมือหลักแนวคิดทฤษฎีทางการบริหารสมัยใหม่ เข้ามาสนับสนุนส่งเสริม การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ และการปกครองพระภิกษุสงฆ์เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพด้าน การบริหารจัดการและการพัฒนาศักยภาพของพระภิกษุสงฆ์รวมถึงการพัฒนาด้านต่างๆตาม โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของคณะสงฆ์ โดยนำมาประยุกต์ใช้อย่างมี ดุลยภาพทั้งทางโลกและ ทางธรรม

1.3 การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ระดับพระสังฆาธิการในจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีความจำเป็นที่จะต้องผลิตสร้างพระสงฆ์รุ่นใหม่ ให้เป็นพระนักพัฒนาที่มีศักยภาพ ด้านการคิด การพูด(เทศน์) การบริหารจัดการและการปฏิบัติการเชิงการพัฒนาในลักษณะของการสร้าง ทายาททางสงฆ์ เพื่อการเตรียมพระสงฆ์เข้าสู่พระนักบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ และการ พัฒนาเพื่อป้องกันการขาดแคลนพระสงฆ์ ที่เป็นฝ่ายบริหาร ฝ่ายพัฒนาในอนาคต

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาแบบเจาะจงโดยแยกตำแหน่งพระสังฆาธิการออกเป็นระดับเจ้าอาวาส เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด ว่าแต่ละระดับมีการบริหารจัดการแตกต่างกันมากน้อยอย่างไร และปัจจัยใดบ้างที่จะเข้าไปสนับสนุนการบริหารจัดการคณะสงฆ์

2.2 ควรมีการศึกษาต่อยอดผลการวิจัยที่เป็นรูปแบบการบริหารจัดการกิจการ คณะสงฆ์และปัจจัยที่สนับสนุนการบริหารจัดการ แล้วนำสู่การหาแนวทางที่เหมาะสมในการ บริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ระดับพระสังฆาธิการ ตั้งแต่ระดับอำเภอ ตำบล จังหวัด และ ประเทศ

เอกสารอ้างอิง

- ประกิต บุญมี, จุฑาภรณ์ คงรักษักวิน, สุวดี ไกรสกุล, และ แก้วกัญญา เสวกสุริยวงศ์. (2561). ความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่มีต่อการบริหารจัดการคณะสงฆ์: กรณีกรณีศึกษาเขตการปกครองคณะสงฆ์ตำบลท่าไม้ จังหวัดสมุทรสาคร. *สยามวิชาการ*, 19(2), 31-50
- พระครูพิฑูรณคราภิรักษ์ (อนุชาติ นรินโท), และ พระมหาสุเมธ สมานิต. (2564). ทักษะการบริหารกิจการคณะสงฆ์. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 4(2), 235-250.
- พระเทพปริยัติเมธี. (2561). กลยุทธ์การบริหารจัดการองค์กรคณะสงฆ์ในเชิงกระบวนการแบบผลสัมฤทธิ์. สืบค้นจาก <https://www.mcu.ac.th/article/detail/180>
- พระมหาจันทน์ สิริวิมล (ผมไผ่), พระครูปริยัติสุวรรณวัฒน์, ภักดิ์ทิลา น้อยเจริญ, ทองคำดวงจันทร์เพ็ชร, และ อภิวัฒน์ชัย พุทธจร. (2464). การบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในศตวรรษที่ 21. *Journal of Modern Learning Development*, 6(6), 371-383.
- พระมหาชัชวาล วีระธรรมวิวัฒน์, และ วิภาส ทองสุทธิ. (2562). การบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์อำเภอศรีธาตุ จังหวัดอุดรธานี. ใน *การประชุมวิชาการระดับชาติ วิทยาลัยนครราชสีมา ครั้งที่ 6 ประจำปี 2562 “สังคมผู้สูงวัย: โอกาสและความท้าทายของอุดมศึกษา”* (น. 336-347). นครราชสีมา: วิทยาลัยนครราชสีมา.
- พระสุธา ไทย. (2563). *ประสิทธิภาพการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์: กรณีศึกษาในเขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยสยาม, กรุงเทพฯ.
- พระสุริโย รุ่งเรือง, และ อติวุฒิ หมั่นมี. (2561). บริหารจัดการคณะสงฆ์ไทยอย่างไรให้มีประสิทธิภาพ. *วารสารสมาคมศิษย์เก่า มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 7(2), 101-115.
- วีระยุทธ ยะสาย. (2561). *บทบาทของพระสังฆาธิการในกระบวนการกิจการคณะสงฆ์ เขตอำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, พระนครศรีอยุธยา.
- สมคิด แสงกล้า. (2563). *นโยบายและการบริหารจัดการของคณะสงฆ์ภายใต้สถานการณ์การลดจำนวนพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบัน* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ปทุมธานี.